

Veertig jaar Populorum Progressio

| Toon Vandevelde |

Wie in 2007 de pauselijke encycliciek *Populorum Progressio* opnieuw leest, kan niet anders dan terugdenken aan de eerste keer toen hij die las. In 1968 was dat, in de godsdienstles van het college waar ik school liep. De wereld was toen nog eenvoudig: een verhaal van goeden en slechten. De rijken waren slecht en harteloos, de armen onschuldige slachtoffers. Hun helden – Martin Luther King, Che Guevara, Gandhi, Helder Camara – waren onze helden. Dat de paupers van het Zuiden ooit voor monsters als Saddam Hoessein of Osama Bin Laden zouden applaudisseren, daar hadden we nog niet het minste vermoeden van.

De dekolonisatie was maar net achter de rug. Vaticanum II lag nog vers in het geheugen en *Humanae Vitae* was nog niet verschenen. De revolutie leek te beginnen. Niet direct in de armste landen, maar in Parijs, Berkeley, Berlijn en Leuven: revolte tegen de consumptiemaatschappij, opstand tegen de kapitalistische uitbuiting, aanklacht tegen een wereldwijd systeem dat in eenzelfde beweging een ongehoorde accumulatie van rijkdom én ellende produceerde.

Toon Vandevelde

is decaan van het Hoger instituut voor Wijsbegeerte aan de KU Leuven.

Ik was zestien en idealistisch. *Populorum Progressio* sloot naadloos aan bij het levensgevoel en het wereldaanvoelen dat ik met mijn leeftijdgenoten deelde. "Men dient zich te haasten: te veel mensen verkeren in nood en de afstand tussen de vooruitgang van de enen en de stilstand, ja de achteruitgang van de anderen, wordt almaar groter" (PP, § 29). We deelden dat gevoel voor hoogdringendheid. Tijd voor actie! We discussieerden op school, iets later op de universiteit, over de noodzaak van revolutie, over de aanvaardbaarheid – of niet – van revolutionair geweld, over markt en plan, utopie en realisme, structurele of mentaliteitsverandering. De jongen met wie ik de schoolbank deelde werd Scheutist, missionaris in Japan. Andere vrienden, briljante studenten

uit goede families vaak, stopten hun studies en gingen als revolutionair werken in de fabriek, de priester-arbeiders achterna. Nog anderen werden boekhouder, manager of politicus met een slecht geweten. Ik wou begrijpen. Ik ging ontwikkelingseconomie en filosofie studeren. Theorie als praxis in die tijd kon je dat nog zeggen.

Wie in 2007 *Populorum Progressio* herleest, vindt een tekst die in vele opzichten nog steeds verfrissend klinkt. De verontwaardiging over het onrecht in de wereld blijft appelleren.

Dat is in de voorbije veertig jaar soms wel anders geweest. Tien jaar geleden had ik het gevoel dat mijn studenten meer bekommerd waren om het dierenwelzijn dan om het lot van de hongerigen in de bidonvilles en megalopolissen van

het Zuiden. Sinds de antiglobalistische rellen in Seattle en Genua is dat veranderd. Niet dat mijn studenten veel sympathie hadden voor het gemediatiseerde straatgeweld van de antiglobalisten, maar het schudde hen wakker uit hun onverschilligheid.

Nu is die kwestie van het geweld en zijn toelaatbaarheid een punt waarop de geschiedenis *Populorum Progressio* gelijk heeft gegeven. Wie zijn ogen open houdt en niet verblind is door ideologische vooroordelen, heeft gezien hoe de revoluties telkens weer hun eigen kinderen opeten. Geweld lost niets op en verdiept

alleen maar de problemen. De weg naar de hel is geplaveid met de beste voornemens. Kijk maar naar de geschiedenis van de Zuid-Amerikaanse guerrilla's. Hun verzet tegen het institutionele onrecht is theoretisch gerechtvaardigd, maar de realiteit op het terrein is wel erg prozaïsch. Binnen de kortste tijd worden de gewone mensen in de straatarme dorpen gegijzeld door de verschillende gewapende groepen die elkaar bestrijden. Werken ze mee met de guerrilla, dan worden ze vermoord door het regeringsleger, en omgekeerd. Beide partijen proberen de bevolking van hen afhankelijk te

maken. Het bevrijdend potentieel van het revolutionair geweld, zoals dat door Fanon en andere radicalen bezongen werd, wordt al snel een smakeloze grap als het als voorwendsel dient voor moord, drugshandel en gijzelingen. De

geschiedenis heeft ons onder meer geleerd dat precies het fanatieke zoeken naar het goede één van de belangrijkste figuren van het kwaad is. *Populorum Progressio* verdedigt de menselijke waardigheid, de onaantastbaarheid van de menselijke persoon. Geen mens mag worden opgeofferd voor systemen, noch voor zogezegd bevrijdende ideologieën. Bij het begin van de 21ste eeuw is deze stelling gemeengoed geworden, maar dat was nog niet het geval in 1967, toen het marxisme voor Sartre en vele Europese intellectuelen nog 'l'horizon indépassable de notre temps' ('de niet te overstijgen horizon van onze tijd') was

“

Briljante studenten stopten hun studies en gingen als revolutionair werken in de fabriek. Anderen werden boekhouder, manager of politicus met een slecht geweten. Ik wou begrijpen. Ik ging ontwikkelingseconomie en filosofie studeren.

Populorum Progressio lijkt in een aantal opzichten wat naïef, veertig jaar na datum. De nakende milieucrisis wordt nog niet opgemerkt, en - de titel zegt het al - de hele tekst is doordrenkt van een relatief optimistisch vooruitgangsgeloof: ontwikkeling zal of moet een daling van de armoede, en zo ook meer rechtvaardigheid, teweegbrengen. Wellicht is dit meer een normatief spreken dan een voorspelling, een profetische aanklacht en een oproep tot ommekeer, veeleer dan een wetenschappelijke analyse. Toch kan men deze tekst niet naïef noemen. Eén van de meest lucide passages is die waarin de tragiek van de vooruitgang wordt geschetst. Vooruitgang en modernisering vernietigen de traditionele beschavingsvormen met heel hun menselijke rijkdom: "In feite begeven de morele, geestelijke en religieuze steunpunten van het verleden het te dikwijls zonder dat de integratie in de nieuwe wereld verzekerd is" (PP, § 10). Modernisering als materiële vooruitgang, maar tegelijk als ontworteling, onttovering, destructurering van traditionele gemeenschappen, zonder veel perspectief op herstructurering: de analyse van Horkheimer en Adorno in hun *Dialectik der Aufklärung* lijkt hier niet ver af.

Zijn arme volkeren er op vooruit gegaan?

Is er nu in de voorbije veertig jaar al dan niet vooruitgang geweest in de zin die *Populorum Progressio* zo wenselijk achtte, in de richting van meer ontwikkeling, minder armoede en meer rechtvaardigheid? De meeste mensen zijn de stellige overtuiging toegedaan dat dit niet of nauwelijks het geval is geweest. Is de

“

In 1981 moest nog 40% van de wereldbevolking het stellen met minder dan 1 dollar per dag, in 2001 is dat 21%.

fameuze kloof tussen arm en rijk niet groter geworden? Wie de krant leest en op het televisiejournaal elke dag opnieuw een portie ellende vanuit allerlei uithoeken van de wereld geserveerd krijgt, kan moeilijk optimistisch zijn. Toch is dit spontane oordeel van de intellectuele goegemeente volgens de meest competente economen en statistici grotendeels een vooroordeel. Om dit te begrijpen, moeten we echter van taalspel veranderen: overgaan van het profetische spreken van een kerkelijk document naar de nuchtere analyse van de wetenschapper.

De studiediensten van de Wereldbank verzamelen sinds enkele tientallen jaren actief statistieken over de armoede op wereldvlak. Deze cijfers zijn niet allemaal even accuraat, maar ze zijn veruit de beste waarover we beschikken en ze worden voortdurend kritisch onderzocht door wetenschappers met de meeste diverse achtergronden. Deze statistieken leren ons dat het percentage van de meest extreme armen in de periode tussen 1981 en 2001 bijna gehalveerd is. In 1981 moest nog 40% van de wereldbevolking het stellen met minder dan 1 dollar per dag, in 2001 is dat 21%. Het gaat hier uiteraard om een berekening in dollars met constant gehouden waarde. Ook is rekening gehouden met de zelfproductie van wie

geen monetair loon verdient. Het percentage van mensen die in iets minder extreme armoede proberen te overleven en die in reële termen minder dan 2 dollar per dag verdienen, is in dezelfde tijdspanne minder gedaald: van 66% tot 52% van de wereldbevolking. Ondertussen is deze laatste wel sterk gestegen, maar zelfs in absolute aantallen zijn er in 2001 400 miljoen extreme armen minder dan in 1981: een daling van 1.480 miljoen naar 1.092 miljoen mensen. Is de meest extreme armoede gedaald, dan is het aantal iets minder extreme armen (minder dan 2 dollar per dag) toch nog gestegen met 300 miljoen: van 2.450 miljoen mensen in 1981 tot 2.735 miljoen in 2001. Alles bijeen genomen is het plaatje dus toch niet rozig. Meer dan een miljard extreme armen blijft onverdraaglijk veel. Bovendien komt er vooral veel slecht nieuws uit Afrika. Daar stijgen zowel de absolute aantallen als het percentage armen. Ook de diepte van de armoede neemt er toe: het gemiddeld inkomen van de armsten neemt er af. Het goede nieuws komt vooral uit Azië. We zien de laatste decennia spectaculaire groei-cijfers in China, Vietnam, Thailand, India en Bangla Desh. Meer recentelijk zijn ook de boordtabellen van een aantal Latijns-Amerikaanse economieën zeer gunstig geëvolueerd. Doordat vooral in Azië reusachtige aantallen mensen leven, compenseren de goede resultaten die daar worden geboekt, in de wereldwijde statistieken ruimschoots de neergang van Afrika. *Populorum Progressio* constateerde nog dat de rijke landen een veel snellere groei kenden dan de arme, maar heden ten dage zijn het vooral arme landen die het snelst groeien. Ten onrechte ervaren

we dat dan vaak als een bedreiging voor onze tewerkstelling en welvaart.

Profiteren de armsten in die snel groeiende arme landen wel van de algemene vooruitgang? Meestal neemt de ongelijkheid in die landen toe, maar er is toch empirische evidentie van een 'trickle down-effect': ook vele armen lijken er op vooruit te gaan, zij het meestal minder dan de rijkere of de middenklassen (men kan dat bijvoorbeeld merken aan de drastische verbetering van de kwalitatieve welvaartsindicatoren in vele van die landen). Er valt nog heel veel te doen. Aids is in een aantal arme landen een enorm probleem aan het worden, maar er is de voorbije veertig jaar toch al een grote vooruitgang geboekt op het gebied van levensverwachting, scholing en toegang tot drinkbaar water voor grote aantallen armen. Een andere tegenwerping t.a.v. deze analyse: het feit dat het aantal extreme armen daalt of dat een deel van de armen het iets beter heeft, betekent nog niet dat de kloof

“

Er is geen ontwikkeling mogelijk zonder de grote macro-economische evenwichten te bewaren.

tussen arm en rijk kleiner wordt. Ook dit is een ingewikkelde discussie in de vakliteratuur. Kort samengevat, de vooruitgang van China, India en andere Aziatische reuzen is zo groot dat de ongelijkheid op wereldvlak voor het eerst in tweehonderd jaar niet langer toeneemt en misschien zelfs iets afneemt. Dit blijft het geval, zelfs als de ongelijkheid in die afzonderlijke landen toeneemt.

Geen recept voor ontwikkeling

Bovenstaande cijfergegevens zijn natuurlijk sterk geaggregeerd. Interessante vraag is dan: welke arme landen doen het goed en welke doen het slecht? En vooral: waaraan ligt dat? Ook dat is een moeilijke kwestie. Er is geen eenduidig recept voor ontwikkeling dat overal toepasbaar is en dat we zonder meer kunnen veralgemenen. Wel zijn er enkele ruwe vuistregels. Ik noem er hier enkele op.

1. In de jaren 1930 waren er enkele voorbeelden van landen zoals Argentinië, die zich een industrie opgebouwd hebben via importsubstitutie (achter hoge tolmuren). Maar sinds de Tweede Wereldoorlog is er ruime evidentie dat landen die hun economie openen voor de wereldmarkt het relatief beter hebben gedaan dan degene die zich afsluiten.

2. 'Good governance', een fatsoenlijk beheer van het land, leiders die hun land niet leegplunderen en de corruptie binnen de perken weten te houden, is van het hoogste belang voor ontwikkeling. Vele Afrikaanse landen worden geleid door een elite zonder enig ethisch bewustzijn, en trekken daarom geen buitenlandse investeerders aan. Als Congolese machtshebbers die in dringende geldnood verkeren hun soldaten langs de hoofdkwartieren

“

Eenzijdige giften zijn soms nodig - bij catastrofes bijvoorbeeld - maar ze dienen zoveel mogelijk te worden vermeden.

van buitenlandse ondernemingen sturen om er al het voorradige geld in beslag te nemen, is het nogal vanzelfsprekend dat in zulke landen alleen nog avonturiers actief zullen zijn, die hun investeringen op zeer korte termijn willen terugverdienen.

3. Een test voor de ontwikkelingskansen van een arm land: stel dat de regering een 'wind-fall profit' boekt, d.w.z. dat ze plots een bom geld binnen krijgt van donors of door de ontdekking van waardevolle grondstoffen, wat zal ze dan doen met dit verse geld dat bij wijze van spreken uit de lucht komt vallen? Het antwoord luidt: een verstandige regering weerstaat aan de bekoring om het geld op te consumeren, en gebruikt het om te investeren in gezondheidszorg, onderwijs en infrastructuurwerken. In de realiteit gebeurt vaak het tegenovergestelde. Het verse geld verdwijnt in de zakken van de elite. In democratieën wordt het soms uitgedeeld om de consumptie van de armen te subsidiëren.

4. Er is geen ontwikkeling mogelijk zonder de grote macro-economische evenwichten te bewaren. Landen die de inflatie niet in toom weten te houden, de begroting uit de hand laten lopen of de betalingsbalans laten ontwrichten, zullen zich niet ontwikkelen. Jammer genoeg is het tegendeel geen garantie van ontwikkeling. Elk land dat zich ontwikkelt heeft zijn eigen geschiedenis. Er is geen model dat eenvoudig te imiteren valt. Dat was de fout van de aanhangers van de Washington-consensus.

We hebben in de voorbije veertig jaar vast en zeker een en ander geleerd over de factoren

die ontwikkeling bevorderen. Tegelijk moeten we ons realiseren dat de wereld zelf in die periode drastisch is veranderd, veel complexer is geworden. *Populorum Progressio* werd geschreven in een tijd toen industrielanden afgewerkte producten uitvoerden en ontwikkelingslanden grondstoffen en landbouwproducten exporteerden. Er zijn nu nog steeds arme landen die vast zitten in die oude internationale arbeidsverdeling, maar in 2007 bestaat wel al 80% van de export van ontwikkelingslanden uit afgewerkte producten. Bovendien leeft tegenwoordig de helft van de wereldbevolking in megalopolissen. Lage voedselprijzen (door subsidiëring of door globalisering) zijn voordelig voor hen. Ze zijn echter nadelig voor de andere helft van de wereldbevolking die op het platteland leeft. Wat goed is voor de ene helft van de armen is slecht voor de andere helft. Kinsjasa overleeft al jaren van de invoer van goedkoop voedsel via de wereldmarkt, voedsel dat goedkoper is dan wanneer het over slechte wegen dient aangevoerd uit het onmiddellijke hinterland. Moeilijke keuzen zijn dat...

Empowerment

De conclusie van bovenvermeld verhaal is dan ook tegendraads. De grootste vooruitgang op het gebied van de armoedebestrijding (min 400 miljoen extreme armen) is gemaakt door een klassieke kapitalistische ontwikkeling: huizenhoge economische groei met reusachtige milieuvervuiling. Deze vooruitgang is niet het resultaat van ontwikkelingshulp, wél van verstandig macro-economisch beleid en geleidelijke inschakeling in de wereldeconomie. Succesvolle landen zoals China hebben zich

“

Zo zullen er op internationaal vlak altijd wel overbevolkte gebieden zijn zoals de Sahellanden, die om velerlei redenen in zo'n slechte situatie verkeren dat ze hulp nodig hebben om te overleven.

daar bovendien vaak op weinig orthodoxe wijze in binnengewurmd: door patenten niet te respecteren en een namaakindustrie te ontwikkelen bijvoorbeeld.

Betekent dit nu dat ontwikkelingshulp of geven voor een goed doel overbodig is geworden? Inefficiënt? Alleen maar het sussen van het eigen geweten? Dat is zeker niet mijn boodschap. Zoals er in elk land gehandicapten zijn die een beroep moeten doen op de maatschappelijke solidariteit, zo zullen er ook op internationaal vlak altijd wel overbevolkte gebieden zijn zoals de Sahellanden, die om velerlei redenen in zo'n slechte situatie verkeren dat ze hulp nodig hebben om te overleven... tenzij we hun inwoners massaal laten migreren naar de rijke landen, maar dát willen we over het algemeen niet. Bovendien is de projecthulp van niet-gouvernementele organisaties (ngo's) vaak gericht op outsiders, categorieën van mensen die zichzelf heel moeilijk kunnen behelpen. Men kan namelijk *grosso modo* twee soorten armen onderscheiden. Vooreerst zijn er diegenen die geen of te weinig kansen krijgen, maar die alle hen geboden kansen met beide handen aangrijpen. Als men de prijzen van bepaalde landbouwproducten in een arm land verhoogt, zijn er boeren die onmiddellijk in dat gat springen en méér van de teelten met toegenomen rendabiliteit gaan

kweken. Over het algemeen zijn boeren in arme landen niet minder dynamisch dan bij ons.

Ten tweede zijn er degenen die er niet in slagen om de kansen te benutten die hen worden geboden. Denk aan daklozen, drugsverslaafden en vierde-wereldmensen in onze maatschappij. Deze tweede categorie is veel moeilijker te helpen dan de eerste. 'Empowerment' is hier de leuze, maar vaak is dat niet zo makkelijk te realiseren. Het scheppen van een gunstige macro-economische omgeving voor kleine ondernemers helpt dus niet alle armen vooruit. Het zou echter immoreel zijn om de hulpbehoevenden die minder efficiënt gebruik maken van de geboden kansen zonder meer te verwaarlozen.

Op het eerste gezicht is niets eenvoudiger dan geven en helpen. De werken van barmhartigheid! De hongerigen voeden, de dorstigen laven, de naakten kleden, de daklozen huisvesten. Het lijkt allemaal ondubbelzinnig goed, hoogdringend zelfs in een wereld van luxe en overvloed. De christelijke Caritastraditie waardeert het onbaatzuchtige geven als antwoord op het gebod van naastenliefde. Bij een ramp of oorlogsellende geven we opdat de slachtoffers geholpen worden. Goed zo. Maar er rijst wel een probleem als ontwikkelingshulp hele-

“

Misschien is dit de belangrijkste vorm van vooruitgang die we in de voorbije veertig jaar hebben geboekt. De kring van mensen met wie we meevoelen is groter dan ooit geworden.

maal volgens het model van de noodhulp wordt georganiseerd. En soms krijg je de indruk dat dát is wat gebeurt: noodhulporganisaties zoals *Artsen zonder Grenzen* verzamelen meer geld dan organisaties die op langere termijn werken. Stel dat het voedsel voor Afrika of voor de Sahel in de Verenigde Staten, Canada en Australië werd gekweekt en dan via een internationaal gefinancierd hulpprogramma gratis werd verdeeld onder de Afrikanen. Dat is ongetwijfeld veel efficiënter dan mensen op het land laten slaven in een halfwoestijn. Er zou geen honger meer zijn, maar de Sahelbewoners zouden ook hun fierheid verliezen. Op termijn zouden hun plaatselijke culturen allicht verdwijnen. Hele volkeren zouden ten onder gaan aan een gevoel van zinloosheid.

Dit voorbeeld is trouwens niet louter theoretisch. Men heeft in Canada de eeuwenoude Inuitcultuur in enkele tientallen jaren tijd grondig kapot gemaakt door - uiteraard met de beste bedoelingen - alle Inuits recht te geven op socialezekerheidsuitkeringen. Alleen een bedelaar krijgt zonder iets te moeten teruggeven. Wie geeft zonder iets in ruil terug te verlangen vernedert de begunstigde, maakt van hem of haar een bedelaar, creëert ongenoegen in plaats van dankbaarheid. Het ontwikkelingsprobleem is misschien zelfs minder een probleem van uitbuiting dan van (gebrek aan) erkenning. *Wij* hebben allerlei zaken te geven aan Afrika, onze technologie, managementtechnieken, allerlei gadgets, maar we hebben niets nodig van hun kant en dát wordt als vernederend ervaren. Bovendien scheidt hulp vaak afhankelijkheid. Er is het bekende voorbeeld van Zambia. Bij de dekolonisering

was dit land met zijn kopermijnen en relatief goede infrastructuur één van de meest belovende economieën. Een corrupte en inhalige binnenlandse elite heeft na de onafhankelijkheid het hele land geruïneerd, zodat het nu één van de armste landen ter wereld is. Hoe slechter het land bestuurd werd en hoe meer ellende zo gecreëerd werd, hoe meer hulp er binnenstroomde. Natuurlijk was die bedoeld om de noden te lenigen, maar in feite liet ze de regeerders ook toe om de hoogst noodzakelijke sanering van het beleid almaar verder uit te stellen. Moraal van het verhaal: eenzijdige giften zijn soms nodig - bij catastrofes bijvoorbeeld - maar ze dienen zoveel mogelijk te worden vermeden. Het herdenken van de ontwikkelingshulp door ngo's in de richting van microkredieten is dan ook een goede wending. Wie krediet geeft, toont daarmee dat hij de ontlener vertrouwt. Wie krediet ontvangt, kan het hoofd rechtop houden. Hij kan bewijzen dat hij er iets behoorlijks mee kan doen. Zijn zelfrespect blijft intact.

Ik wil hier niet per se bezwaar aantekenen tegen gulheid, tegen het voeden van de hongerigen, maar men moet wel beseffen dat de mond van de mens niet alleen dient om te eten, maar ook om te spreken. Dat is nu eenmaal kenmerkend voor de mens: hij kan zijn buik vol hebben met voedsel en toch doodongelukkig zijn. Een mens wil méér dan alleen maar geen honger hebben. Hij wil dat anderen naar hem luisteren, zijn verhaal aanhoren, zijn redenen, zijn rechtvaardigingen, de rechtvaardiging van zijn vragen. Een mens wil met andere woorden niet alleen caritas, maar ook rechtvaardigheid. *Populorum Progressio* spreekt vanuit beide registers: rechtvaardig-

heid en liefde, rechtvaardigheid en medemenselijkheid. De encyclopedie bespreekt ontwikkeling ook als een multidimensioneel proces: er is nood aan materiële vooruitgang en culturele bloei, economische groei en sociale ontwikkeling. Het is een probleem van uitbuiting én van erkenning. 'Empowerment' is minstens even belangrijk als hulp.

Medelijden en rechtvaardigheid

Zovele jaren later is deze problematiek ten gronde nog steeds dezelfde, hoewel de wereld overigens ook veranderd is. Elke avond zetten miljoenen mensen de televisie aan voor het nieuws. Terwijl ze hun spaghetti opeten of hun steak met frieten, zien ze de ellende van de wereld op het scherm voorbijtrekken. Verschillende reacties zijn dan mogelijk⁽¹⁾. De meest frequente reactie is wellicht *onverschilligheid*. We eten rustig verder. Het (beeld van het) lijden van de anderen laat ons koud. Dit wil zeggen dat we dit beeld fictionaliseren. We ontdoen het van zijn realiteitskarakter. Een tweede mogelijke reactie: we zijn bereid te helpen, maar alleen als we de mens in nood (h)erkennen als iemand van ons, als iemand van eigen volk of ras, als iemand waarmee we ons kunnen vereenzelvigen. De Leviet en de hogepriester uit de bijbelse parabel, die op de weg naar Jericho een zwaargewonde zien liggen en hun handen niet willen vuilmaken, handelen wellicht vanuit deze reflex. De barmhartige Samaritaan daarentegen is het oermodel van wat een christen moet doen. Hij helpt de vreemdeling met wie hij geen band heeft. Waarom? Wellicht uit medemenselijkheid, maar eigenlijk wordt dat in de parabel niet duidelijk gemaakt. Alleen het *handelen* van de

Samaritaan wordt beschreven. Geen grote woorden, geen moreel conflict. De Samaritaan helpt omdat hij nu eenmaal in deze situatie is terechtgekomen. Hij gaat in op het appel van de ander in plaats van het hoofd af te wenden. Deze reactie is er één van *compassie*.

Het model van de barmhartige Samaritaan stelt christenen van de 21ste eeuw die het lijden op het tv-scherm zien verschijnen voor een probleem. We kunnen het bijbelse voorbeeld niet volgen, eenvoudig omdat we niet in staat zijn om onmiddellijk ter hulp te komen.

Het is slechts zeer weinig gegeven om ogenblikkelijk te vertrekken naar de plaats van het onheil en daar te gaan helpen. Wat we zien, is lijden op afstand. Niets doen, niet reageren, is harteloos. Er steekt ook een zekere obsceniteit in het tonen van mensen in nood. De enige verantwoording hiervoor is de hoop of de verwachting dat de verspreiding van dit beeld tot reactie zal aanzetten. De televisiekijker kan op verschillende manieren reageren. Het minste wat hij kan doen is spreken over het schandaal, zijn verontwaardiging tonen, zich verder informeren. Zijn engagement kan ook verder gaan. Hij kan politieke actie voeren, een brief schrijven met/naar *Amnesty International*, druk uitoefenen op politici. Of hij kan geld storten op de rekening van een ngo. Medelijden is de gepaste reactie op lijden op afstand. In tegenstelling tot compassie, en precies omdat de causale ketting die tot hulp leidt zo lang is, is medelijden verbou-

den met een hele retoriek. Er is de retoriek van de beelden die het medelijden oproepen en er is de retoriek van de reacties thuis voor de tv, in de projectencommissies van de ngo's en op de politieke scène.

Onze tijd is, veel meer nog dan toen *Populorum Progressio* verscheen, de tijd van de massamedia. Dit maakt het mogelijk dat mensen meeleven met lijden aan de andere kant van de wereld. Misschien is dit de belangrijkste vorm van vooruitgang die we in de voorbije veertig jaar hebben geboekt. De kring van mensen met

“

***Populorum Progressio* amendeert de traditionele christelijke caritasidee met de idee van rechtvaardigheid, en dat is de grote verdienste van deze encyciek.**

wie we meevoelen is groter dan ooit geworden. Vooruitgang als toenemende gevoeligheid voor lijden en onrecht dat ligt aan de basis van *de politiek van het medelij-*

den, die op haar beurt kenmerkend is voor de opgang van het humanitarisme, geseculariseerde variant van het christendom, verre uitloper van de religieuze idee dat alle mensen kinderen Gods zijn, triomf van het christendom op het ogenblik dat de kerken leeg lopen.

Voor de politiek van het medelijden is de mens in nood een slachtoffer dat moet worden geholpen. Deze idee heeft echter haar beperkingen. Hoe het komt dat deze mens slachtoffer is, wordt door de beeldcultuur waarop de politiek van het medeleven teert niet getoond. Dit mechanisme is vaak ook maar moeilijk te achterhalen. Misschien is het slachtoffer door eigen schuld in een slechte situatie verzeild.

Dit soort vragen wordt niet gesteld door het humanitarisme, maar wel door een denken in termen van rechtvaardigheid. Dit laatste beantwoordt inderdaad aan een totaal andere logica. Rechtvaardigheid is een koele deugd, een rationele constructie. Bij een rechtvaardigheidsoordeel kijkt men wel degelijk naar de verdienste van het slachtoffer. Rechtvaardigheid hanteert immers criteria. Je kunt medelijden hebben met een gevangene, maar misschien heeft hij afschuwelijke misdaden begaan en was zijn veroordeling terecht. Of een ander, meer controversieel voorbeeld: vanuit de politiek van het medelijden dient onvoorwaardelijk schuldkwijtschelding toegestaan aan de armste landen. Maar daartegen wordt opgeworpen dat dit onrechtvaardig is. Sommige arme landen (India is zo'n voorbeeld) hebben zo weinig mogelijk schulden gemaakt en hebben geprobeerd om hun zaken zuinig te beheeren. Algemene schuldkwijtschelding beloont impliciet de krekels en straft de mieren. De overtuiging dat schulden uiteindelijk wel worden kwijtgescholden, kan er ook toe aanzetten om zich later zonder veel gewetenswroeging opnieuw tot 'oververschuldiging' te laten verleiden.

Populorum Progressio amendeert de traditionele christelijke caritasidee met de idee van rechtvaardigheid, en dat is de grote verdienste van deze encycliek. Rechtvaardigheid is ten dele gebaseerd op medemenselijkheid en medelijden, maar het rechtvaardigheidsdenken stelt nieuwe vragen. Is er een causale band tussen rijkdom hier en armoede ginder? Is de verdeling van de opbrengst van de wereldwijde samenwerking in een globaal economisch systeem wel eerlijk? Richt de globalisering geen schade aan voor de schipbreukelingen van de modernisering, mensen die niet meewerken aan de creatie van welvaart in de wereldeconomie, maar wier traditionele levenswijze onmogelijk is geworden? En moet die schade aan culturen en zinverlenende kaders niet worden vergoed? Geen van de antwoorden op deze vragen ligt voor de hand, maar het zijn wel de juiste vragen die *Populorum Progressio* veertig jaar geleden heeft opgeworpen.

(1) Ik inspireer me hier op L. Boltanski, *La souffrance à distance. Morale humanitaire, médias et politique*, Paris, Métailié, 1993 (*Distant Suffering. Morality, Media and Politics*, Cambridge UP, 1999).